切腹

SEPPUKU

LUIZA
KLICZKOWSKA

JAKO PRZYKŁAD
PROCESU
NORMATYWIZACJI
ZWYCZAJU
W PRAWIE
JAPOŃSKIM

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Gdańskiego

SEPPUKU JAKO PRZYKŁAD PROCESU NORMATYWIZACJI ZWYCZAJU W PRAWIE JAPOŃSKIM

BIBLIOTEKA
STUDIÓW AZJI WSCHODNIEJ

Redaktor serii
Kamil Zeidler

LUIZA
KLICZKOWSKA

SEPPUKU

JAKO PRZYKŁAD PROCESU NORMATYWIZACJI ZWYCZAJU W PRAWIE JAPOŃSKIM

Wydawnictwo
Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2021

Recenzent
dr Jacek Splisgart

Redaktor Wydawnictwa
Agnieszka Kołwzan

Projekt okładki i stron tytułowych
Rafał Sosin

Skład i łamanie
Michał Janczewski

Publikacja sfinansowana przez
Prorektora ds. Badań Naukowych Uniwersytetu Gdańskiego
oraz Centrum Studiów Azji Wschodniej UG

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-303-5

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis treści

Od autorki • 9

Rozdział 1
Feudalna Japonia – zarys historyczny • 15

1.1. Okres Heian (VIII–XII wiek) • 15
1.1.1. Gospodarka i polityka • 15
1.1.2. Administracja, kultura i religia • 20
1.2. Okres Kamakura (XII–XIV wiek) • 23
1.2.1. Gospodarka i polityka • 23
1.2.2. Kultura i religia • 30
1.3. Okres Muromachi (XIV–XVI wiek) • 32
1.3.1. Gospodarka i polityka • 32
1.3.2. Kultura i religia • 37
1.4. Zjednoczenie Japonii – okres Azuchi–Momoyama (XVI wiek) • 40
1.4.1. Gospodarka i polityka – okres Azuchi • 40
1.4.2. Gospodarka i polityka – okres Momoyama • 42
1.4.3. Kultura i religia • 44
1.5. Edo (XVII–XIX wiek) • 45
1.5.1. Gospodarka i polityka • 45
1.5.2. Kultura i religia • 54
1.6. Okres Meiji (XIX–XX wiek) – upadek feudalizmu i klasy samurajskiej • 57

Rozdział 2
Analiza systemu prawnego feudalnej Japonii • 61

2.1. Zwyczaj i prawo zwyczajowe • 61
2.2. Seppuku jako zwyczaj i prawo zwyczajowe • 65
2.3. Prawo karne okresu Edo • 70
2.4. Kara śmierci w feudalnej Japonii • 72

Rozdział 3
Bushidō • 77

3.1. Zagadnienia ogólne • 77
3.1.1. Aspekt moralny i filozoficzny *bushidō* • 79
3.1.2. Tradycja *bushidō* i jej rola w tworzeniu aparatu władzy pod rządami rodu Tokugawów • 92
3.2. Zasady *bushidō* • 97
3.2.1. Prawość i sprawiedliwość • 97
3.2.2. Odwaga i wytrwałość • 98
3.2.3. Dobroć i współczucie • 100
3.2.4. Uprzejmość • 103
3.2.5. Prawda i prawdomówność • 105
3.2.6. Wierność • 107
3.2.7. Samokontrola i samodoskonalenie się • 109
3.2.8. Honor • 111
3.2.9. Śmierć • 111
3.3. Kilka słów o współczesnej recepcji zasad i wartości kodeksu *bushidō* • 113
3.3.1. Tam, gdzie historia miesza się z teraźniejszością • 113
3.3.2. Japońska „kultura wstydu” • 121

Rozdział 4
Seppuku • 129

4.1. Pojęcie seppuku – ogólny zarys • 129
4.2. Przygotowanie miejsca egzekucji • 138
4.3. Uczestnicy • 143
4.4. Ceremonia seppuku • 145
4.5. *Kaishaku* (sekundanci) • 150
4.6. Kobiety i seppuku • 156

Literatura • 161

Od autorki

Niniejsza książka została poświęcona zagadnieniom związanym z instytucją seppuku w prawie japońskim. Opiera się na przeprowadzonej przeze mnie analizie kształtowania się systemu japońskiego prawa karnego w wyniku procesu normatywizacji zwyczaju na przykładzie instytucji seppuku. Spojrzenie na seppuku od tej strony jest o tyle ciekawe, że pomimo źródeł historycznych opisujących samą ceremonię popełnienia rytualnego samobójstwa nad wieloma jej aspektami, zwłaszcza prawnymi, nikt się dotąd nie zastanowił.

Aby w pełni zrozumieć przyczynę, dla której zwyczaj popełniania seppuku oficjalnie wprowadzono do japońskiego systemu prawnego, należy przedtem poznać bogatą historię tego kraju oraz specyfikę zachowań społeczeństwa japońskiego.

W związku z powyższym w rozdziale 1 odkrywam kolejno karty historii Kraju Kwitnącej Wiśni, malując tło dla treści stanowiących pierwszy plan mojego literackiego obrazu. Prowadzę czytelnika ścieżkami dawnych czasów, rozpoczynając naszą wspólną podróż w okresie Heian – istotnym z uwagi na utworzenie się w tamtym czasie *shōenów*, a wraz z nimi

pierwszych zależności pomiędzy właścicielami a użytkownikami ziem – podwalin japońskiego systemu feudalnego. Dalej przedstawiam kolejne epoki historyczne okresu feudalnego w Japonii. Czasami znajduję się w samym środku pola bitwy podczas wydarzeń wojennych. Innym razem przyglądam się ówczesnej kondycji gospodarczej oraz administracji kraju. Przypatruję się też świątyniom, teatrom i półkom z książkami, poznając kulturę i religię tamtych czasów. W końcu docieram do pierwszych lat okresu Meiji, z biegiem których samurajowie tracili na znaczeniu, a tradycja popełniania seppuku zacierała się.

Kiedy przedstawię już Czytelnikowi tło historyczne, dzięki czemu lepiej zrozumie japońską mentalność, spróbuję rozwikłać kwestię tego, dlaczego tak znaczącą rolę w tworzeniu systemu prawnego Japonii odegrał zwyczaj. Idealnie wyjaśnia to instytucja seppuku. Ten symbol japońskiej kultury obieram za przykład, na podstawie którego omawiam proces normatywizacji zwyczaju. Zarówno sama instytucja seppuku, jak i specyfika Kraju Kwitnącej Wiśni pozwala kompleksowo ukazać to zagadnienie, tym bardziej, że japoński system prawny w dużej mierze opiera się na zwyczaju. Czy fakt, że prawo karne w Japonii po raz pierwszy skodyfikowano dopiero w 1870 roku, jest powszechnie znany? W tym czasie na świecie już od 83 lat stosowano konstytucję uchwaloną przez Stany Zjednoczone.

W Europie 79 lat wcześniej polski rząd uchwalił Konstytucję 3 maja. Nie ma wątpliwości co do tego, że do XIX wieku Japonia nieco odstawała od Zachodu pod kątem zaawansowania kodyfikacyjnego systemu prawa. Tym ciekawsza dla Czytelnika może wydać się przygotowana przeze mnie krótka charakterystyka prawa karnego w okresie panowania rodu Tokugawów (okres Edo 1603–1868). Znajduje się tam odpowiedź na pytanie, jak to się stało, że seppuku wprowadzono do oficjalnego katalogu kar śmierci, a także informacja o samym katalogu najsurowszych zagrożeń karnych w różnych okresach historycznych feudalnej Japonii.

Na tym etapie lektury niniejszej książki Czytelnik otrzymuje na tyle dużo wiadomości, aby zapoznać się z solidną bazą, pozwalającą zrozumieć proces normatywizacji zwyczaju i powód, dla którego instytucja seppuku stanowi doskonały jego przykład w kontekście prawa japońskiego. Jednak nadal niewiele wiadomo o samych samurajach. Kim byli, jakie wartości wyznawali? Dlaczego wybrali dla siebie karę tak okrutną, skomplikowaną i wymagającą? W moim odczuciu ważne jest, aby Czytelnik na swój indywidualny sposób zrozumiał motywy i ocenił zasadność drogi, którą kroczyli średniowieczni wojownicy japońscy. Moim zadaniem jest więc przedstawienie sylwetki samuraja w możliwie najbardziej obiektywny sposób, bez stanowczej oceny jego zachowania.

Jeśli niekiedy ujawniam swe stanowisko, czynię to w towarzystwie kontrargumentów, dających Czytelnikowi możliwość swobodnej indywidualnej oceny. Wyznawane wartości moralne i zasady, którymi człowiek kieruje się w życiu, są kwestią prywatną, z tego względu nie oceniam w tej książce ani samurajów, ani ceremonii seppuku i Czytelnika proszę o to samo. Rozważ, Czytelniku, razem ze mną każdą wartość kodeksu *bushidō*. Bezgraniczna wierność, uprzejmość, odwaga, ceniony nade wszystko honor, to tylko niektóre z nich. Spójrz na te pojęcia oczami tradycji *bushidō*, a może w ten sposób uda się lepiej zrozumieć przyczyny, dla których ceremonia seppuku stała się symbolem ery samurajów.

Warto przy tym pamiętać, że swoje rozważania skupiam na rytuale seppuku w okresie, kiedy wykonywano je jako jedną z sankcji oficjalnie stosowanego katalogu kar śmierci w ówczesnej Japonii, nie zaś w jego zwyczajowym ujęciu. Z tej książki można dowiedzieć się zatem, jak wyglądały formalności poprzedzające wykonanie kary seppuku i co działo się tuż po samym dokonaniu aktu samobójstwa. Opisując przebieg całej ceremonii, sadzam Czytelnika w pierwszym rzędzie, zaraz obok *daimyō*, *kaishaku* czy kontrolera.

W końcu nastała jednak era Meiji (XIX–XX wiek), okres rewolucji i reform w Kraju Kwitnącej Wiśni. Wraz z jej nadejściem usunięto instytucję seppuku

z oficjalnego katalogu kar śmierci. Epoka Meiji miała ucywilizować kwestie prawne, społeczne, polityczne oraz kulturowe Japonii. Zachód, do którego dziedzictwa się odniesiono, nie znał niczego, co swym kształtem przypominałoby japońską instytucję seppuku. Władza Meiji uznała ją więc za niecywilizowaną i usunęła z systemu prawnego. Wraz z wprowadzeniem Konstytucji Meiji z 1889 roku skończyła się era samurajów, a tradycja seppuku odeszła w zapomnienie.

Seppuku nigdy nie powróciło do systemu prawnego w Japonii i raczej nie ma wątpliwości co do tego, że kiedykolwiek znowu formalnie się w nim pojawi. W ujęciu zwyczajowym wracało jeszcze w XX wieku. Choć sama ceremonia rytualnego samobójstwa nie jest już obecna we współczesnej Japonii, to wartości samurajskie – wartości tradycji *bushidō* – nadal przejawiają się w zachowaniu i mentalności współczesnych Japończyków. Wspominam o tym w tej książce i wskazuję kilka konkretnych przykładów. Jednocześnie zachęcam Czytelnika, aby sam poszukał współczesnej interpretacji zasad i wartości kodeksu *bushidō*. Wynik takich rozważań może okazać się zaskakujący!

Ta książka nigdy nie znalazłaby się w rękach czytelników, gdyby nie pomoc i opieka mojego naukowego przewodnika – Profesora Kamila Zeidlera. Udzielone

przez Pana Profesora wsparcie, motywacja do przygotowania tej książki, a potem pomoc w jej wydaniu w ramach Centrum Studiów Azji Wschodniej Uniwersytetu Gdańskiego zamieniły moje marzenie w rzeczywistość. Za to wszystko bardzo dziękuję! Podziękowania należą się również recenzentowi książki – dr. Jackowi Splisgartowi, za wszystkie cenne uwagi i wskazówki oraz całemu Zespołowi Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego i Centrum Studiów Azji Wschodniej Uniwersytetu Gdańskiego, którzy prowadzili mnie przez kolejne etapy wydawnicze i nie pozwolili się zgubić po drodze.

Gdańsk, 1 września 2021 r.

Luiza Kliczkowska

Centrum Studiów Azji Wschodniej
UNIWERSYTET GDAŃSKI

Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-303-5